

A zsitvatoroki békéhez vezető út

Az 1599. évi béketárgyalások

A tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki béke* régóta tárgya a történeti, oszmanisztikai kutatásoknak.¹ Jóllehet a korabeli forrásokban számtalan utalás található az egyes korábbi békekötési kísérletekre, mind ez idáig nem került sor az egyes megelőző tárgyalások szisztematikus feldolgozására. Az érdektelenség oka valószínűleg abban keresendő, hogy a szinte periódikus ciklusokban, kétévenként ismétlődő (1595, 1597, 1598, 1599, 1601, 1603–1604, 1606) béketárgyalások után a felek legtöbbször dolgavégezetlenül álltak fel a tárgyalásztaltól. Az alkudozások mégsem mondhatók hiábavalónak, hiszen a részeredmények — mint látni fogjuk — később beépültek a zsitvatoroki békeszerződésbe.

Miként a háború, a tárgyalások is két síkon folytak. Egyrészt közvetlenül a török nagyvezírek és a császári udvar között, másrészt az erdélyi és havasalföldi vajda, valamint a Magyarországon telelő krími kán közvetítésével. A tárgyalások időpontjai világosan mutatják, hogy mindig akkor nyúltak a diplomácia eszközeihez, amikor a fegyverek egyik oldalon diadalt arattak, illetőleg a másik küzdőfél számára kudarcral fenyegettek. 1595-ben Szinan pasa Győr megtartását, saját pozíciójának megerősítését, valamint a nagyvezíri hivatal újbóli megszerzését remélte nem is eredménytelenül a tárgyalásoktól.² 1597-ben a császári–erdélyi sereg előző évi mezőkeresztesi veresége, illetve a török oldalon a keresztény sereg ijesztő technikai fölénye miatti aggodalom nyomta rá a bélyegét a megbeszélések hangulatára, egyszeri öszejövetelnél mégsem jutottak tovább a tárgyalófelek.³ 1598 tavaszán Győr visszafoglalása helyzeti előnybe hozta a császáriakat, de a továbblépés egyik félnek sem sikerült. A keresztény sereg Budát, a török Váradot ostro-

* Ez a cikk előtanulmány, része egy, a fenti címen készülő, hosszabb lélegzetű munkának, mely a tizenöt éves háború alatti békekötési kísérleteket tárgyalja, s egyben egyik, némileg eltérő fejezete a szerző *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban* című kandidátusi értekezésének.

1 A vonatkozó irodalmat ld. a két legutóbbi, e témával foglalkozó cikkben: *Karl Nehring: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609). Századok 120 (1986) 3–49.; Gustav Bayerle: The Compromise at Zsitvatorok. Archivum Ottomanicum 6 (1980) 5–53.*

2 *Ivanics Mária: Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? (Briefwechsel des Kaisers Rudolfs II. mit dem Pascha von Ofen im Jahre 1595). Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 82 (1992) 183–199.*

3 1597 novemberében Vác mezején találkoztak a nagyvezír és a császár megbízottjai. Tár ih-i Pecevi. II. Istanbul, 1283/1866 209. *Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602. Hadtörténeti Közlemények 30 (1983) 664.*

molta nagy áldozatok árán, eredménytelenül. A század végén mindinkább a katonai ponthelyzet terelte a szembenálló feleket a megegyezés irányába, a törökök pedig a kisázsiai felkelés miatt is szerettek volna lélegzétvételhez jutni.⁴ Az, hogy az 1599. évi béketárgyalás a két évvel korábbihoz hasonlóan nem maradt epizód, nagymértékben tulajdonítható a krími kánnak, II. Gázi Girájnak,⁵ aki 1598 októberétől kezdve Magyarországon telet csapataival s a tárgyalások egyik kulcsfigurája lett.

A Habsburgok és a Krími Kánság közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel közvetlen előzménye az a Báthori Zsigmondnak tett tatár szövetségi ajánlat, mely végül is az erdélyi fejedelem lemondása miatt nem valósulhatott meg.⁶ Az Erdélyt átvevő császári biztosok azonban felvállalták a kánnal folyó tárgyalásokat. Mivel a Habsburg diplomácia ekkor azon fáradozott, hogy Erdély után Havasalföldet is befolyása alá vonja, Miksa főherceg nevében erdélyi követek alkalmazásával és Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi vajda bevonásával folytatták az alkudozásokat abban a reményben, hogy a kánt nagyobb pénzösszeg kilátásba helyezésével hazatérésre vagy legalább semlegességre készíthetik, s ezáltal elhárítják a Porta elpártolt vazallusait fenyegető közvetlen veszélyt, a tatárok büntetőhadjáratát. Tatár részről a követjárásnak, majd a békeközvetítői szerep vállalásának — az anyagi előnyökön túl — az adta meg a jelentőségét, hogy a kánnak is érdekében állt a mielőbbi fegyverszünet, s a háború békével való lezárása. Gyakori és hosszúra nyúló távollétei a Krímből ugyanis különféle intrikákra adtak alkalmat s szükségképpen hatalma meggyengülését idézhették elő, ezért korlátozni akarta személyes részvételét a magyarországi hadjáratokon.⁷

1598-ban az erdélyi császári biztosok által követett taktika eredményesnek bizonyult. Az a tízezer arany, melyet Bernárdffy Jánossal⁸ küldtek az ekkor Szilisz-

4 A kisázsiai felkelésre: *W. J. Griswold: The Great Anatolian Rebellion 1000–1020/1591–1611.* Berlin, 1983.

5 II. Gázi Giráj 1588-ban került trónra. 1594-ben jelentős szerepet játszott Győr elfoglalásában, 1595-ben pedig Moldvát kényszerítette vissza török fennhatóság alá. A mezőkeresztesi csatában személyesen nem vett részt, hanem öccsét, Feth Giráj kalgát küldte egy kisebb kb. 10 000 főből álló segédcsapattal. A csata után kinevezett új nagyvezír, Csigalazade Szinán pasa a szultánnal elérte, hogy Gázi Girájt leváltssa s helyére Feth Girájt nevezze ki kánnak. Egy krími trónviszály azonban nem állt érdekében a Portának, hiszen a háború folytatásához továbbra is szüksége volt a tatár segédcsapatokra. Ezért amikor a Portán Csigalazade ellenfelei kerekedtek felül, Gázi Girájt ismét visszahelyezték méltóságába (1596. dec. 4.). Testvérén és annak ártatlan családján rettenetes bosszút állt. Egyes források szerint 1607 végéig, más források szerint 1608 tavaszáig uralkodott, pestisben halt meg. *V. D. Smirnov: Krymskoje Hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porty do na cala XVIII veka.* Sanktpetersburg, 1887. 444–468.; *A. Bennigsen–P. N. Boratav–D. Desaiue–Ch. Lemercier-Quelquejay: Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi.* Paris–La Haye, 1978. 331–334.

6 *Ivanics Mária: Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból.* Keletkutatás 1989. ősz 27–59.

7 *Károlyi Árpád: Bernárdffy János krími követsége.* Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) 1878. 563–576.

8 „Bernárdffy János Magyarországról, Kassa környékéről származik, több nyelven értő, literátus ember, katolikus” — jellemzik őt a császári biztosok Miksa főherceghez írt levelükben. *E. Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor.* Ed. *N. Jorga.* Bucuresti, 1903. III/1. 301. 1586–1594 között a nagyobb kancellária írnoke, 1594-től 1598-ig kancelláriai titkár volt. *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata.* Bp. 1980. 185.

re mellett táborozó kánnak, elég volt arra, hogy amíg követe, Alexander Paleologusz⁹ vissza nem ér a császártól, ne támadjon Erdély ellen.

1599-ben a tárgyalások a császári udvar és a krími kán között még mindig a török fél bevonása nélkül, a fent vázolt keretek között folytatódtak s csak később vettek más irányt. A Zomborban telelő Gázi Giráj második, Erdélybe küldött követsége sem volt szerencsésebb az előzőnél. Baldzsi Mehmed aga¹⁰ és Antho aga követek¹¹ Miksa főherceghez, az „erdélyi királyhoz” indultak, csakhogy mire Kasára értek (1599. január eleje), a főherceg elunta a várakozást, feladta „erdélyi királyságát” s a Német Lovagrend nagymestere lett. A magyar ügyek intézését helyette testvére, Mátyás főherceg vette át, aki viszont Bécsben tartózkodott. A csalódás kölcsönös volt. Tatár részről Kassán nem volt kivel, a főherceg részéről viszont nem volt miről tárgyalni, hiszen a kán követei nem kaptak meghatalmazást a szerdártól, ennek hiányában pedig a törökkel kötendő béke dolgát „tractálni” nem lehetett. A korabeli iratokból jól ki lehet venni, mennyire másképp fogta fel a tárgyalásokat a kán és a prágai udvar. Gázi Giráj a saját nevében akart különbékét kötni vagy legalábbis a békeközvetítéssel előnyökre szert tenni, míg a császár csak mint török megbízottal lett volna hajlandó tárgyalni vele. Bonyolította a helyzetet az is, hogy a követek Miksa október 17-i levelére hivatkoztak, mondván: erre hozták a kán válaszáat. Mátyás főhercegnek viszont nem volt másolata fivére Gázi Girájhoz küldött leveléről, így tulajdonképpen nem is tudta, mi az új tárgyalási alap. Nem sok eredményt remélt a megbeszélésektől, hiszen csak nemrégén bocsátották vissza az előző követséget a császártól, még vissza sem érhettek a kánhoz. Mivel Baldzsi Mehmed aga a török hadvezetés részéről nem hozott magával békejavaslatot, kérdésessé vált, vajon komoly békeszándék vagy egyéni érdek áll-e a követség megbízatása mögött, egyáltalán tovább engedjék-e utazni. Végül abból a megfontolásból, hogy a kán kinn maradt telelni, Rudolf császár engedélyezte, hogy Baldzsi Mehmed aga Mátyás főherceghez menjen Bécsbe.¹²

A tatár főkövet február 1-én érkezett meg,¹³ 5-én fogadta őt a főherceg. Baldzsi Mehmed aga átadta neki a kán — eredetileg Miksához írt — válaszlevelét, melyben arról értesítette, hogy a szerdárral nem tudott megegyezni a tárgyalásokkal kapcsolatban (ezért nem is volt a követeknél a szerdártól megbízólevél), ennek ellenére a télen, amíg Magyarországon lesz, készen áll a békeközvetítésre.¹⁴ A szövetségi ajánlatot tartalmazó másik levelet a kán sajátkezűleg írta. Lényegét te-

9 Alexander Paleologusz feltehetően görög származású volt. Öccse a moldvai vajdát szolgálta. E. Hurmuzaki: i. m. XII. Bucuresti, 379. Valószínűleg a vajda ajánlotta a kán kegyeibe. Istvánffy történeti munkájában már mint a kán tanácsosa és összes jövedelmeinek felügyelője szerepel: *Nicolai Istvanffy Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae 1622. 742–744.* Mind a török, mind a német forrásokban legtöbbször csak a keresztnévén említik.

10 Baldzsi („mézbehajtó”) Mehmed aga, neve után ítélve egyike lehetett azoknak, akik a kán számára Moldvából a mézadót összegyűjtötték. Isolano is megemlíti, hogy „Balislog Caffából” a főherceghez érkezett Kassára. *Benda K.*: i. m. 666.

11 Antho agát C. M. *Korpeiter*: *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and Caucasus.* New York, 1972. 170. az olasz Anton Spinola-val azonosította.

12 Rudolf levele Mátyáshoz, Prága, 1599. január 17. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien – a továbbiakban: HHStA) Hungarica Fasc. 134. fol. 11.

13 Kriegsarchiv (Wien) Hofkriegsrat (a továbbiakban: KA HKR) Registratur 1599. 3r.

14 Gázi Giráj kán levelének német fordítása HHStA Hungarica Fasc. 134. fol. 40–41. Kiadta E. Hurmuzaki: i. m. III/1. 324–325.

kintve ez is ugyanolyan hitlevél (*ahdnáme*), mint amit korábban Báthori Zsigmondhoz küldött.¹⁵ Miksa főhercegnek, mint leendő „erdélyi királynak” nemzedékről nemzedékre szálló barátságot ígért benne, s a szokásos formula szerint megesküdött, hogy ellenségeinek ellensége, barátainak barátja kíván lenni, amíg csak él.

A két levélen kívül Mehmed aga szóbeli üzenetet is hozott a kántól, melyet az audiencia után írásba foglaltak, s a követtel hitelesítetttek. A szövetkezés alapjául Mehmed aga a kölcsönös törökellenességet jelölte meg.¹⁶ A kán a mezőkeresztesi csata utáni leváltását akarta megbosszulni, úgy állítva be a főherceg előtt a dolgot, mintha közvetlenül a szultán lenne a felelős Feth Giráj és családja kiáltásáért, s most egy másik testvére, az Oszmán Birodalomba menekült Szelámet Giráj élete forogna veszélyben.¹⁷ A tárgyalásokon testvérenek „kiváltásához”, valamint seregének az országból való kiviteléhez Gázi Giráj további pénzüsségeket remélt a császártól kicsikarni. A főherceg azon ellenvetésére, hogy szövetség esetén a kán hogyan fog ellenállni a törökök részéről ránehezedő nyomásnak, a követ azt válaszolta: a Cserkeszföldön már felépült Gázi Kerman vára, mely török támadás esetén védelmet tud nyújtani.¹⁸

Mátyás főherceg tanácstalan volt, felküldje-e a követet a császárhoz vagy válassza meg Bécsből a leveleket. A béketárgyalásokkal kapcsolatosan Baldzsi Mehmed aga valóban nem hozott konkrét ajánlatot, viszont a követ által hangsúlyozott törökellenesség jó kiindulási pontul szolgálhatott volna egy esetleges szövetséghez, de sürgető leveleire a főherceg Prágáról nem kapott választ. A császár feltehetően Miksa főherceg véleményét várta. Miksának az előző évből voltak tapasztalatai a tatárokkal folytatandó tárgyalásokról. Csakhogy a főherceg ez idő tájt már a Német Lovagrendnél tartózkodott, s tanácsaival elkésett.¹⁹

15 Sajnos csak német változatban maradt fenn, de a fordítás és a Báthori Zsigmondhoz küldött török nyelvű *ahdnáme* ismeretében szinte pontosan vissza lehet állítani eredetijét. HHStA Hungarica Fasc. 134. fol. 38–39. Kiadta E. Hummuzaki: i. m. III/1. 323–324.

16 A tárgyalások törökellenes hangnemére igen jellemzőek Gázi Giráj sorai: „Ich kenne woll meinen feindt den groszen Trachen, verwüsster vieler Stendt, welcher auch vnersetlichen Neidt gegen vns, wegen vnserer herrschaft getragen, dem sey aber genug, vnd werdet mehr Particularitet von den vnseren Maumet aga vernehmen.” HHStA Hungarica Fasc. 134. fol. 42–43. Kiadta E. Hummuzaki: i. m. III/1. 324.

17 Mindennek pontosan az ellenkezője volt igaz. Feth Girájt gyermekeivel együtt Gázi Giráj tetette el láb alól, s hasonló sorsot szánt Szelámet Girájnak is, de a Porta megtagadta kiszolgáltatását, s biztonságos helyen őriztette, majd Gázi Giráj halála után krími kánná választatta. A nyilvánvaló hazugságra Mehmed aga megesküdött és szavait háromszoros pecsétlenyomattal hitelesítette. E. Hummuzaki: i. m. III/1. 328–329.

18 A főherceg nagyon is lényeges kérdésre tapintott rá. A Krím déli részén levő várak mind török kezén voltak, elfoglalásukhoz tüzéség kellett volna, amivel a tatárok nem rendelkeztek. Seyyid Muhammed Riza tatár történetíró szerint 1595–96-ban épült fel Gázi Kermán, „Gázi vára” a Cserkeszföldön. Es-Seb^c us-Seyyar fi ahbar-i muluk-i tatar (A hét planéta a tatár királyok híreiben). Kiadta: A. K. Kazembek. Kazan, 1832. 111. Halim Giráj krónikája hozzáteszi, hogy a magyar hadjáratokon szerzett zsákmány teremtette meg az építkezés alapját. Gülbun-i Hanan yahud Qirim tarihi (A kánok rózsabokra avagy a Krím története). Kiadta: *Arifzade Abdulhakim Hilmi*. Istanbul, 1327/1911. 63.

19 Február 16-án Morgentheimből küldött levelében azt javasolta a császárnak, hogy fogadja a tatárokat: „hielte ich meines Einfalts der Sachen allerseits nit undienlich, wenn E. M. und L. diese Botschafft selbst für sich gelassen und wieder expediert hetten dann der gleicher humanitet danoch die Barbaros offtermals bewegte und sie dahin raizt das sonst mit vieler tractation bey ihnen nicht zuerhalten ist”. HHStA Turcica 82/1. fol. 19–20. Rövidítve: E. Hummuzaki: i. m. XII. Appendix, 1271–1273.

Mátyás, mielőtt döntött volna, összehívatta tanácsosait.²⁰ Mindnyájuknak az volt a véleménye, hogy a követet nem érdemes a császárhoz felküldeni, hiszen nem hozott többet annál, mint amit Alexandernek már megválaszoltak. A kánnak küldendő levelet ugyanakkor a legnagyobb jóindulattal és körültekintéssel kell megfogalmazni, hogy nyugodt maradjon, mert a birodalmi segély kilátásai bizonytalanok, és Erdély átadásáról is tárgyalások folynak.²¹ A megbeszélések folytatásának előfeltételül a szultán megbízólevelének beküldését jelölték meg, s hozzátették, hogy a kán fenyegetődzéseitől a tatárok portyáival nem szabad megijedni, ellenkezőleg még nagyobb erőfeszítéseket kell tenni a háborúra, éppen a béketárgyalások megkönnyítése érdekében.²²

Mátyás főherceg, mindenben tanácsosai véleményéhez tartva magát, február 8-án válaszolta meg Gázi Giráj leveleit.²³ A kán jóindulatának megtartására egy szép órát küldtek ajándékkul Mehmed agával. Mivel a követek tartása török szókas szerint az Udvari Kamarát terhelte, a költségek csökkentésére igyekeztek minél előbb útnak indítani a követségeket.²⁴ Mehmed aga társaival február 20-án hagyta el Bécsot. Georg Gattermairnek (*Schlossleutenant zu Comorn*) kellett a tatárokat sajkákon Esztergomig szállítani,²⁵ innen Pálffy Miklós Vácig kísértette őket,²⁶ majd a melléjük rendelt komisszáriusokat, akik Bécsből Esztergomig a követek ellátásáról gondoskodtak, visszavitte Bécsbe.²⁷ Baldzsi Mehmed aga követsége majdnem egyidőben érkezett vissza a kánhoz az Erdély és Havasalföld felé kitértőt tevő Alexanderrel.²⁸ De egyik sem pihenhetett sokáig. Közledett a tavasz, s a háború vagy a béke dolgát dűlőre kellett vinni, így Alexander május elején ismét a császárhoz, Baldzsi Mehmed aga pedig nem sokkal utána Erdélybe, az új fejedelemhez, Báthori Andrásához indult.

20 A tanácskozásról készült feljegyzés nem említi nevüket, de nem sokkal később újra összeültek Erdély dolgában. A résztvevők ekkor David Ungnad, Adolf Schwarzenberg, Melichor Redern és Bartholomäus Pezzen voltak. KA AFA 1599/5/4.

21 Báthori Zsigmond követi, Bocskai István és Náprágyi Demeter januárban Prágában arról kezdtek tárgyalni, hogy Miksa főherceg mondjon le Erdély feletti uralmi igényéről, a császár ismerje el ismét Báthori Zsigmondot fejedelemnek és az országot viszonyát a császárral és királlyal az 1595. évi egyezmény alapján rendezzék.

22 „... dann je mehrer und sterker preparationen mann zum Krieg macht, desto mehr wird mann die vorhabende friedenstraction faciliir”. Mátyás főherceg tanácsosainak írásban benyújtott véleménye. Wien, 1599. február 10. Eredeti másolat. HHStA Hungarica Fasc. 134. fol. 44-47.

23 *E. Humuzaki*: i. m. III/1. 325–326., 327–328. Német eredeti fogalmazvány, melyet Andrea Negroninak kellett törökre fordítani. Negroni, az olasz származású udvari tolmács szerepét a zsitvatoroki békében és az azt követő tárgyalásokon — utalva korábbi tevékenységére is — feldolgozta *R. Neck*: Andrea Negroni. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (a továbbiakban: MÖStA) 3 (1950) 166-195.

24 A kilenc ember és lovaiknak szállítására, ételmezésére 100 tallért adott ki Christof Fröchlích császári biztos. KA HKR Expedit 1599. 104v.

25 KA HKR Registratur 1599. 142r.

26 KA HKR Registratur 1599. 95r.

27 A komisszáriusokat név szerint is ismerjük. Dev Szulejmán budai pasa magyar nyelvű levelében értesítette Knozer Dénest, Mátyás főherceg megbízottját, hogy a marosi polgárok március 11-én „szép békével” meghozták Mehmed agát társaival együtt, *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1893. 293. A Haditanács reszesztái alapján úgy tűnik, hogy Vác és Buda között nem csak egy alkalommal, hanem rendszeresen a marosi polgárok szállították sajkáikon (legalábbis a tizenöt éves háború béketárgyalásai idején) a követségeket.

28 Alexander visszatértenek pontos dátumát (Ramadan 20./április 16.) Gázi Giráj Mátyás főherceghez írt leveléből ismerjük. HHStA Türkische Urkunden 1007 Ramadan 25.

A fizetség nélkül katonáskodó tatár sereget a tél folyamán nem lehetett fékentartani. Februárban, amint a jég beállt, Pestnél átkeltek a Dunán, s egy részük a Dunántúlt, másik részük a Sajó mentét dúlta egészen Rozsnyóig. Komoly ellenállásba csak Sajóvámosnál ütköztek, ahol azonban szétverték az ellenük küldött királyi csapatokat. Gázi Giráj, hogy a béketárgyalások megszakítására okot ne szolgáltatasson, néhány hangadót megbüntetett, de a nagy éhség miatt a tatárokat ezután sem lehetett a táborban együtt tartani.²⁹

A koratavaszi szép időt kihasználva a magyar végvárak katonasága sem maradt veszteg. 1599 márciusában a királyi csapatok Schwarzenberg, Pálffy és Nádasdy vezetésével meg akarták ismételni az előző évi győri bravúrt; nevezetesen hogy még a török főszereg megérkezése előtt, petárda alkalmazásával bevegyék Budát. A budai őrség azonban résen volt, s még felrobbantása előtt felfedezte a kapu közelében elhelyezett tűzszerszámot, így Buda visszafoglalásának terve meghiúsult.³⁰ Nagyobb sikert értek el Székesfehérvárnál, ahol a várost ugyan bevették, de a felkészült őrség a várat meg tudta tartani. A királyi sereg tavaszi hadműveletei elmentésben álltak a Baldzsi Mehmed agával folytatott tárgyalásokon kinyilvánított békeszándékkal. Különösen Buda visszafoglalásának kísérlete, a vár ellen felvontatott tüzéségi erő a tárgyalások elakadását eredményezhette.

Az ügy kivizsgálására Gázi Giráj Alexander Paleologuszt küldte Mátyás főherceghez.³¹ Arra kért magyarázatot, hogy a Buda elleni márciusi támadás a főherceg tudtával és beleegyezésével történt-e, avagy Pálffyék saját elhatározásukból szegtek meg a béketárgyalások alatti fegyverszünetet.³² Gázi Giráj jól tudta, hogy a fegyvernyugvás megsértéséért a tatárok rablásait hozzák majd fel ürügyként, ezért előre megírta: „Ha a tatárok portyáit okolná Felséged [azt felelhetem], a tatár olyan nép, melyet sem élelemmel, sem takarmánnyal nem látnak el. Amit ma megszerez, elfecsérli, s másnap azt mondja: Allah kegyes, majd csak megsegit. Ruméliába is betör és rabol, ahogy Felséged országából is elhozza [azt, amire szüksége van]. A rablott élelmet feléli, de várat vagy várost nem vesz meg. Az csak érthető, hogy senki sem akar éhen halni!”³³ Ha a támadás a főherceg parancsára történt volna, megteszi a szükséges ellenintézkedéseket, ha azonban nem volt tudomása arról, s a béketárgyalások folytatása mellett dönt, harminc napon belül követével együtt bocsássa vissza hozzá Alexandert, mert a szultánhoz küldött embere már visszaútban van a további tárgyalásokhoz szükséges teljhatalommal.

29 Ezek a tatárok már négy-öt éve(!) kinn szolgáltak Pest alatt, ezért büntetésük viszonylag enyhe volt. Akit a kán Pesten ért, attól lovát és a rabolt holmit elszedette. Ahmed agának, a kán kapu agájának jelentése a szultánhoz [1007.] Saban 13. / 1599. március 11. HHStA Hungarica Fasc. 134. fol. 79.

30 Buda 1599. évi ostromának térképét ld. *Fekete Lajos–Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. Különlenyomat Buda visszafoglalásának 300. évfordulója alkalmából. Budapest, 1986. 15.

31 A követ a váci kapitánytól, Őrsi Pétertől kíséretet és szabad áthaladást kért, melyet Pálffy előterjesztése alapján Mátyás május 2-án kelt levelében engedélyezett. HHStA Turcica 82/1. 31–32. Május 10-én ért Győrbe, onnan sajkákon szállították tovább Bécsbe. KA HKR Expedit fol. 128v.

32 Alexander két levelet vitt magával, egyet a főhercegnek, egyet Pálffynak. Mindkettőnek megvan az eredetije. Mátyáshoz: HHStA Türkische Urkunden 1007. Ramadan 25. / 1599. április 21. O11640Xa: fordítása Negroni kezétől a Hungaricában Fasc. 134. fol. 51–52. Az azonos dátumot viselő, Pálffyhoz írt török nyelvű levél is a Hungaricába került Fasc. 134. fol. 109. Fordítása nincs.

33 HHStA Türkische Urkunden 1007. Ramadan 25. / 1599. április 21.

Mátyás főherceg a tatár követet ez alkalommal egyenest a császárhoz küldte Prágába. Rudolf császár május 27-én adott audienciát számára.³⁴ A tárgyalásokat Pezzen doktor³⁵ vezette Negroni tolmács közreműködésével. A márciusi incidenst hamar elsimították, a közelgő hadjáratú idény új tárgyalási alapot teremtett. A háború kifulladását jól mutatja az az — először 1599 májusában felvetődött — ötlet, hogy mindkét fél hadműveletek helyett a tárgyalóasztalnál szerezze vissza korábban elvesztett végvárait. Tárgyalási alapként a császáriak Egert, Alexander Esztergomot kérte, valamint azt, hogy a császár ismerje el Erdély és Havasalföld török érdekszférába tartozását. Mivel egyik fél sem volt hajlandó engedni, Alexandert hamar visszaküldték. A követ mellé kísérőnek a törökül jól beszélő Franz Jurkowitschot adták.³⁶

Jurkowitsch július elején indult vissza, végre azzal a biztos hírrrel, hogy a kán mind a szultántól, mind a nagyvezírtől megkapta a plenipotenciát, s kéri a főherceget, hogy a tárgyalások folytatására követét hasonló felhatalmazással küldje Budára.³⁷ A tárgyalásokat ténylegesen kézben tartó Pezzen által előterjesztett pontokra a kán a kor tatár diplomáciai szokásainak megfelelően szóban válaszolt Jurkowitschnak, így küldetésének céljáról és eredményéről nem sokat tudunk.³⁸

Mialatt a tatár kán és a császári diplomácia a béke ügyét egyengette, Ibrahim pasa nagyvezír a török sereggel útban volt Magyarországra. Az 1599. évi hadjárat a törökökre nézve nem indult szerencsésen. Már az elején megbukott a hajdúk június 20-i támadásán, amikor is a Pálffy Miklós által felfogadott hajdúcsapatok Tolnánál megtámadták és megsemmisítették a török sereg számára hajókon előreküldött élelem- és muníciószállítmányokat. Az utánpótlásra való kényszerű várakozás, valamint a Porta kisázsiai lekötöttsége miatt Ibrahim pasa fenntartotta a békés megegyezés lehetőségét. 1599-ben mindkét hadviselő fél azonos gondokkal küszködött. A háború lendülete elakadt, mindkét oldalon általános volt a pénzhiány, a mezőkeresztesi csata óta (Győr visszafoglalását és néhány Maros menti vár török kézre kerülését leszámítva) egyik fél sem könyvelhetett el újabb hódításokat. A nyár folyamán ezért tovább folytak az egyeztető megbeszélések. Az idő sürgetett, mielőbb meg kellett állapodni a tárgyalások helyszínében. A kán által javasolt hely, Buda azonban helyzeti előnyhöz juttatta volna a törököt, ezért

34 *E. Hurmuzaki*: i. m. III/2. 316.

35 Pezzen, a Bolognában végzett jogi doktor, titkos udvari tanácsos, a Haditanács tagja, jól ismerte a török viszonyokat. 1590–1592-ben a császár portai követeként előkészítette a béke újabb, nyolc évre szóló meghosszabbítását, melyet azonban a háború kitörése miatt már nem ratifikáltak. *Bertold Spuler*: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven 11 (1935) 328. Tudott törökül is (*E. Hurmuzaki*: i. m. XII. 828.), ezért a háború alatt folyó béketárgyalásokon haláláig (1605) fő szerepet játszott. Életpályáját *A. Loeb* rajzolta meg: Dr. Barthlmäus Pezzen, ein österreichischer Staatsmann unter Rudolf II. Jahresbericht der K. K. Staatsrealschule im XVI. Bezirke in Wien, 1906/1907. 1–11.

36 KA HKR Expedít 1599. 536r (június 11). Franz Jurkowitsch (Franjo Jurkovic) személyére vonatkozóan az egyik irat mellett a következő bejegyzés található: „Ritter ordinis hierosolomitani und Commendator S. Johans in Wien, auch E. K. M. Hofdiener und Agent zu Ragusa.” Idézi: *E. Hurmuzaki*: i. m. XII. 289. Not. 2. 1587-ben adóvivő követ a Portára, ugyanebben az évben a budai pasával is tárgyal. Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Fordította, a bevezető tanulmányt írta *Kovács József László*. Bp. 1986. 347., 352.; *Fekete L.–Nagy L.*: i. m. 78–79.

37 Gázi Giráj kán levele Mátyás főherceghez, HHStA Türkische Urkunden Zilhidzse 12. / július 7. [1599]. Korabeli német fordítása: *Hungarica Fasc. 134 fol. 107–114.*

38 A kán Pezzenhez írt levelének korabeli német fordítása maradt fenn, melyben mindössze annyit írt, hogy Jurkowitsch-csal szóban mindent megbeszéltek: HHStA Hungarica Fasc. 134 fol. 139–140.

Rudolf császár elutasította ezt az ajánlatot, és Esztergomot vagy egy ahhoz közel eső helyet javasolt a tárgyalásokra.³⁹ Néhány későbbi adat arra utal, hogy ezúttal is Jurkowitsch járt Gázi Girájnál. Jurkowitsch új javaslattal tért vissza. A kán azt kérte, hogy tárgyalási alapként a császár adja vissza mindazt, amit seregei 1599-ig elfoglaltak, ennek fejében a szultán lemond Egerről és még néhány helyről.⁴⁰ Gázi Giráj ajánlata ügyes megfogalmazás: ha elfogadják, két fontos végvár, Esztergom és Győr jutott volna a törököknek, de csak egy hasonló jelentőségű a császárnak. Ráadásul Eger visszakerülésének lehetősége is szertefoszlott, amint Negroni elkészült a szultán által Gázi Girájnak küldött plenipotencia fordításával.⁴¹ III. Mehmed szultán leveléből kiderült, hogy egész másképp képzelik el a békét Isztambulban, mint Budán. A nagyvezír és a kán a hadjárat sikerében volt érdekelt és pillanatnyi előnyökre törekedett a császári udvarban, ezért szorgalmazta Esztergom elcserélését Egerért. A szultán számára a csere elfogadhatatlan volt, mert a vallás tiltja azoknak a helyeknek a visszaadását, melyeket a kard jogán (*mit Gewalt des Schwertes*) szereztek. Ezen kívül igényt tartott továbbra is Győrre, s a császár által küldendő évi adóra. Erdély hovatartozásának kérdésében a szultán nem volt hajlandó semmiféle engedményre, mondván: az már 80(!) éve a töröké. Mivel ezek a békefeltételek homlokegyenest ellenkeztek azzal, amit a császár Alexandernek beterjesztett, a tárgyalásoktól nem lehetett gyors eredményt várni.

A nagyvezír szeptember 19-én ért Buda alá, s vele egyidőben szállt Pest mezejére a Gázi Giráj által vezetett tatár sereg.⁴² Másnap már Vácra küldték Alexandert, hogy ott várja be Pálffy választát arról, akarnak-e a békeség dolgáról tárgyalni. A követ mindössze három napot kapott a válaszvitelre.⁴³ Pálffy biztosra vette, hogy a Pest alatt táborozó török–tatár sereg Esztergom ellen készülődik. Neki pedig mindenáron időt kellett nyernie, hogy be tudja fejezni a vár erődítési munkáit és hogy bevárja a felső-magyarországi vármegyei csapatokat. Ezért a követet Esztergomba hívatta. Alexander abban a reményben, hogy megbízása ürügyén hírt vihet a keresztény tábor és a vár állapotáról, hajlandónak bizonyult a határidő eltolására. Pálffy azonban a követet éjjel kísértette be s a Vízivárosban úgy szállásoltatta el, hogy onnan sem az épülő sánc készülségi fokáról, sem a Párkánynál álló keresztény táborról nem tudott értesüléseket szerezni. Alexanderrel Pálffy és Nádasdy tárgyaltak, s sikerült rávenniük, hogy szeptember 22-től öt vagy hat napra mindkét fél fegyvernyugvást hirdessen, s ezalatt biztos választ hozhassa-

39 Rudolf levele a tatár kánhoz. Prága, 1599. augusztus 7. Eredeti fogalmazvány, HHStA Hungarica Fasc. 135 fol. 11. (német), HHStA Turcica Türkei I. 82/1 fol. 63. (olasz).

40 Gázi Giráj levele Rudolf császárhoz, korabeli fordítás, HHStA Hungarica Fasc. 135 fol. 13v (német), HHStA Turcica Türkei 82/1, fol. 68. (olasz).

41 „Bestellen wir E. M. [Gázi Giráj] zu handeln alles das was recht und billich ist und in acht zu haben die Ehre und Reputation unserer Vorfahren alles was E. M. wird handeln und schließen das wollen wir annehmen.” A plenipotencia Negronitól származó olasz fordítását (HHStA Turcica Türkei 82/1 fol. 52–52) kiadta E. Hurmuzaki: i. m. III/1. 332–333. Korabeli német fordítása: HHStA Hungarica Fasc. 135. fol. 14–15.

42 Fezleke-i Katib Celebi (Kjátib Cselebi oszmán története). I. Istanbul, 1286/1869. 123.

43 Örsi András váci kapitány levele Pálffy Miklóshoz. Korabeli német fordítás. Vác, 1599. szeptember 20. HHStA Turcica 82/1 fol. 89.

nak a császár követei.⁴⁴ Ez a pár nap elég volt arra, hogy a sánc erődítési munkáit befejezzék.⁴⁵

Miután Pálffy a várat már biztonságban tudta, bátrabban támaszkodhatott a diplomácia fegyvertárára. Az öt nap elteltével Kuthy Gáspárt küldte a török táborba, hogy hitlevelet szerezzen a követek szabad mozgásáról és a békétárgyalások alatti fegyvernugvásról.⁴⁶ Szeptember 30-án megjött Alexander Kuthy Gáspárral és a hitlevelekkel, mire Pálffy is elküldte a török táborba Horatio Bonhomo császári titkárt,⁴⁷ hogy a tárgyalások helyében és időpontjában meg egyezzenek a kánnal és a nagyvezírrrel. A megbeszélések elkezdésének feltételül azt szabta, hogy a török tábor, amely már átkelt a pesti oldalra, vagy térjen vissza, vagy vonuljon négy mérfölddel Pest alá, mert a tárgyalásokat csak nyugalomban lehet folytatni.⁴⁸

Miután több ember is megfordult az ellenséges táborban, Pálffynál lassan összegyűltek a törökök haderejére és a támadás irányára vonatkozó értesülések. A szemtanúk a török hadat olyan nagyra becsülték, mint amekkora Szinán pasa idején, Győr esztromakor (1594) volt, a tatárokat viszont nyolcezernél nem saccolták többnek.⁴⁹ A fenyegető veszély érzetében a császári udvar sem halogatta a döntést. A futárok állandóan úton voltak Esztergom–Bécs–Pilsen között. Pálffy szeptember 22-én kelt jelentését Mátyás főherceg saját javaslataival kiegészítve már 24-én továbbküldte Bécsből a császárhoz. A levél szeptember 27-én ért Pilsenbe, s Rudolf már másnap megválaszolta.⁵⁰ A császár üdvözölte a békétárgyalásokat, mivel „sem a szükséges ellenállást nem tudnánk a török támadása esetén kifejteni, sem segítséget nem remélhetünk ilyen késő őszi időn”. A megbeszélésekre Bartholomäus Pezzent, Kutassy János esztergomi érseket, Ungnád Dávidot⁵¹ és Pálffy Miklóst jelölte ki. Az idő rövidsége miatt Pezzen szóbeli utasítást kapott a császártól azzal az ígérettel, hogy a plenipotenciát és a részletes írásbeli instrukciót utána küldik.

44 Pálffy Miklós levele Mátyás főherceghez. Esztergom, 1599. szeptember 22. HHStA Turcica 82/1. fol. 84–85. Pálffy Miklós magyar nyelvű levelezését a nagyvezírrrel és a tatár kánnal kiadta *Szádeczky Lajos*: Pálffy Miklós levelezése a törökkel és tatárral, a béke felől, 1599 őszén. TT 8 (1885) 566–574.

45 Az építkezés méreteit illetően érdemes idézni Bartholomäus Pezzent jelentését Mátyás főhercegnek: „es ist gewiszlich in unsern Landen ain solche Arbeit nie gesehen worden, das hat am maisten dasz Herr Palfy gegen wart gethan, Vnd nunmehr die Vestung auf Jezt vnd khünfftig wol versichert, Es ist fast ein vnglaubliches Werk, daran neben allem Khriegs volckh weiber vnd khinder noch in die 6000 Pauern bey tag vnd nacht gearbeitet...” Esztergom, 1599. október 4. HHStA Turcica 82/2 Fo. 63.

46 *Szádeczky L.*: Pálffy Miklós i. m. 567.

47 Pálffy a kánhoz és a nagyvezírhez intézett levelében császári titkárként emlegeti Horatio Bonhomot, aki 1596-ban valóban titkárként tartózkodott a császári követ mellett Isztambulban. Mitrovićei Vrastislav Vencel viszontagságai. Fordította: Nagy Judit. Pozsony/Bratislava, 1982. 106. 1599-ben viszont Komáromban szolgált kapitányként.

48 *Szádeczky L.*: Pálffy Miklós i. m. 569.

49 HHStA Turcica 82/2 fol. 104–106.

50 HHStA Turcica 82/1 fol. 84–85., 88–89., 113–118.

51 Ungnád Dávid 1573–1578 közt portai orátor, 1584–1599 között a Haditanács elnöke. Ungnád Dávid i. m. *Oscar Regale*: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. MÖStA Ergänzungsband I/1. (1949) 73.

A teljhatalmat tartalmazó iratot szeptember 30-án Pilsenben bocsátotta ki Rudolf a tatár kánnak címezve.⁵² Ugyanekkor kelt az írásban rögzített instrukció is.⁵³ A kora tavasz óta folytatott tárgyalások eredményeképpen a császári udvarban mindössze három nap alatt kiérlelt koncepciót mutató követutasítást állítottak össze a császári követek számára, olyat, amely csírájában már magában hordozta a háborút 1606-ban lezáró zsitvatoroki béke egyes pontjait. A tárgyalásokon a követeknek arra kellett törekedniük, hogy:

- tartós és erős biztosítékokat szerezzenek, mert bár az előző kapitulációkat a török szultánok esküjükkel, pecsétjükkel és levelükkel megerősítették, mégsem tartották meg;
- a béke olyan hosszú időre szóljon, ameddig csak lehet, de legalább nyolc-tíz évre kössék;
- a békében bennefoglaltassanak a császár és Ferdinánd főherceg országai, hasonlóképpen Erdély és Havasalföld, de különösen Erdély, („mely országhoz és tartomány régi és új jogon a Magyar Koronához, s ezáltal a császárhoz mint magyar királyhoz tartozik”), valamint a havasalföldi vajda és férfiágon való leszármazottai. Ha azonban minden igyekezet ellenére mégsem lehetne mindezt a töröknél keresztülvinni, legalább azt érvék el, hogy Erdély és Havasalföld semleges maradjon, de élére a császár neki tetsző személyt nevezhessen ki;
- a törökök szolgáltatassák vissza a békeszegés óta kezükre került végváratokat, Egert, Bihácsot és Repicset, ezzel szemben a császár megtartja a hatalmában lévő helyeket. Ha azonban a várak visszaadásába nem egyeznének bele, maradjon a status quo;
- érvék el, hogy a császár ezentúl se pénzt, se más ajándékot ne tartozzék adni sem a szultánnak, sem a vezírjeinek. Ha azonban a törökök ragaszkodnak a tisztességes ajándékhöz (*Verehrung*) — nehogy emiatt a tárgyalások megszakadjanak —, a császár hozzájárul, hogy évente az erős és meg nem szegett béke ellenében tiszteletbeli ajándékként (*ain Erlich Present*) ezüst-edényeket és órákat küldjön a szultánnak, akkor ha a szultán is hasonlóképpen szép török lovakkal és másfélével viszonzná, de készpénzben semmit sem hajlandó adni (*Im Paren geltt aber durchaus nichts*);
- mivel a nemzetközi jogot és a méltányosságot semmibe véve a császár előző orátorát [Krkwitz] a Portán bántalmazták, sőt az életét is kioltották, ezért a császár csak akkor küld a jövőben követet a szultánhoz, ha testi ép-ségét és mozgási szabadságát szavatolják;
- végezetül, a császári megbízottaknak mindent meg kellett tenni azért, hogy a két fél közötti kereskedelem újból szabad és biztonságos legyen.

Munkájuk megkönnyítésére az instrukcióhoz mellékeltek a korábbi török békék, valamint a János Zsigmonddal kötött 1570. évi speyeri egyezmény másolatait. Pezzen pedig még elutazása előtt *carta biancát* kapott a császártól, hogy amint végeznek, azonnal ratifikálni lehessen.

Bármennyire is igyekeztek a császári udvarban, a hadjárat békés befejezése mindinkább veszélybe került. Az idő múlásával a török táborban egyre nőtt az

52 Eredeti fogalmazvány latinul. HHStA Turcica 82/1 fol. 161–162.

53 Eredeti másolat (német). HHStA Hungarica Fasc. 135 fol. 128–130. Hurmuzaki az instrukció Havasalföldre vonatkozó néhány sorát közölte. *E. Hurmuzaki*: i. m. XII. 462.

előgedetlenség. A hadjárat i időből már csak egy hónap maradt hátra, s eddig a nagyvezír még semmi eredményt nem tudott felmutatni. Alexander szeptember 27-ig várakozott Esztergomban. Visszautazását követő napon végre megérkeztek a császár megbízottjai, Kutassy János esztergomi érsek és Andrea Negroni tolmács.⁵⁴ Pezzen visszamaradt Bécsben, hogy bevárja a teljhatalmat és az instrukciót. Alexander 30-án már ismét Pálffyán van, állandóan Pezzen után kérdez, nélküle nem hajlandó semmilyen előzetes megállapodásra, pedig Pálffy és Negroni legalább a tárgyalások helyében dűlőre akartak vele jutni.⁵⁵ Alexander azt szeretete volna, ha Vácott tanácskoznának, ezt viszont Pálffy a török tábor közelsége miatt nem fogadhatta el. Október 1-én Alexander kijelentette, tovább nem várhat, s mivel Pezzen még mindig nincs itt a plenipotenciával, az egész dolog kétséges, mert nyilvánvaló, hogy a császáriak a béketárgyalásokkal csak az időt húzzák és őt hazugsággal traktálják. Török részről ekkor bizalomerősítő gesztusokkal igyekeztek a tárgyalásokat meggyorsítani. A nagyvezír engedélyezte Pálffy követének, Kuthy Gáspárnak, hogy belovagolja az egész török és tatár tábor, s a jelenlétében mindkettőben kikiáltatta, hogy a béketárgyalások idejére betiltotta a portyázást.⁵⁶

Alighogy Alexander elhagyta Esztergomot, október 4-én hajnalban megérkezett Pezzen is. Még aznap Starsitsch Farkas (*Obriſt leuttenandt von Comorn*) és Horatius [Bonhomo] személyében kezeseket küldött a nagyvezírhez.⁵⁷ Valószínűleg ugyanekkor egyeztek meg abban, hogy a tárgyalásokat semleges területen, a Helembai szigeten tartják.⁵⁸ Október 5-én érkeztek meg a török megbízottok: Murád pasa diyarbakiri beglerbég⁵⁹ és Mehmed kethüda a nagyvezír, Ahmed aga a kán részéről.⁶⁰ Október 6-án reggeltől késő délutánig tárgyaltak. Nyugalmukat

54 Negroni mellett ebből a korból több magyar és talán délszláv eredetű török tolmácsot ismerünk. A Haditanács kancelláriájában szolgált Matthias Bakitsch. Úgy tűnik, Győrött is volt törökül érő ember, kétszer is említik itt Pécsi Ézsaiást. Tábori tolmácsként alkalmazták 1596-ban Etyeki Józsuát és Nagy Jeremiást. Ez utóbbi ott volt 1599-ben az Esztergom melletti táborban, és segédkezett a béketárgyalásokon. Mindnyájan a császár alkalmazásában álltak, és nemcsak a nyelvet, hanem az arab írást is kellett ismerniük, mert időnként egyiket-e másikat felrendelték a Haditanácshoz török leveleket fordítani. KA HKR Registratur 1599 348v. Itt kell megemlítenünk Mátyás főherceg kancelláriájából egy bizonyos Baranitsch nevét, aki a nagyvezírrrel és a tatár kánnal folyó alkudozások idején a főherceg magyar nyelvű levelezését vezette. HHSStA Hungarica Fasc. 135. fol. 36.

55 Pálffy Miklós Mátyás főherceghez. Esztergom, 1599. október 1. HHSStA Hungarica Fasc. 135/2 fol. 1–2.

56 HHSStA Hungarica Fasc. 135/2 fol. 1–2.

57 Pálffy Miklós Mátyás főherceghez. Esztergom, 1599. október 4. HHSStA Turcica 82/2 fol. 62.

58 Pezzen jelentéseiben csak szigetként emlegeti, hozzátéve, hogy Esztergom és Visegrád között fekszik. HHSStA Turcica Türkei 82/2 fol. 44. Pálffyán azonban Elemba szigetként szerepel. *Veress Endre*: Básta György hadvezér levelezése és iratai 1597–1607. Bp. 1909. I. 289–290. Hammer a szigetet [német nevén?] Andreas Insel-nek írta (*Joseph Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches II. Pest, 1840. 631., 647.), amely arra vezethető vissza, hogy a sziget egykor királyi ill. hercegi birtok volt, melynek halászatát III. Endre a dömösi prépostságnak adományozta. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. II. 1987. 298.; III. 1987. 199–200. A későbbiekben, a tizenöt éves háború folyamán meg-megismétlődő béketárgyalások színhelye szintén ez a sziget lesz.

59 Pecsevinél mint diyarbekiri beglerbég szerepel, a háború alatt folyó béketárgyalásokon többször is a török küldöttség tagja volt. *Peccevi*: i. m. 227. Pezzen a császárhoz írt levelében viszont a janicsárok agájaként említi (Leuttenandt udem Janitscharn). HHSStA Turcica Türkei 82/2. fol. 39–44.

60 A török történetírók éppen csak megemlítik a tárgyalásokat. *Peccevi*: i. m. 227.; *Kaib Celebi*: i. m. 124. A megbeszélések menetét és körülményeit Pezzennek a császárhoz írt nagyon részletes beszámolója alapján rekonstruáltam. HHSStA Turcica 82/2 fol. 39–44.

200 vallon és ugyanennyi német muskétás, 400 hajdú és 200 magyar huszár őrizte, a Dunán pedig 20 sajka állt készenlétben arra, hogy az összeköttetést a török, illetve a keresztény táborral biztosítsa. A megbeszéléseken a török követek Pezzen beszámolója szerint igen mértéktartóan viselkedtek, egyenként és együttesen is békét kértek azzal a feltétellel, hogy Esztergomot a császár adja vissza a törököknek. Pezzen ezt a kérést határozottan visszautasította. Úgy tűnik, a császári diplomácia első embere reálisan ítélte meg a helyzetet. A szultáni plenipotencia ismeretében nem tartotta keresztülvihetőnek a várak csereberéjét, szóba sem hozta Eger restitúcióját (noha ez benne volt a követutasztásában), hanem minimális programként a status quo fenntartását tűzte célul maga elé. Jól látta, hogy a béke legfőbb akadálya Erdély és Havasalföld bizonytalan helyzete.⁶¹

Mivel a török követek megbízatása Esztergom elcserülésére szólt, a tárgyalások folytatásához újabb instrukciókra volt szükségük. 6-án este Ahmed aga visszament a török táborba, hogy részt vegyen a nagyvezír másnapi divánján, s megtanácskozzák, hogy folytassák-e az elkezdett egyezkedést. Ahmed aga azonban sem másnap, sem utána nem tért vissza a szigetre. A nagyvezír divánjában a janicsár- és a ruméliai beglerbégek vezette háborús párt kerekedett felül. A nagyvezír és a tatár kán, akik korábban a békekötés mellett voltak, most az ellenpártot erősítették. Egyrészt azért, mert amikor Ahmed aga még a tárgyalások előtt megkérdezte Pezzent: ha úgy rendeznék a dolgokat, hogy Esztergom és mindaz, amit eddig a császáriak elfoglaltak, a kezükön maradhatna, akkor milyen jutalomra számíthatna ura, a kán, mennyit kapna Ibrahim basa és mennyit ő maga, a császári biztos kitérőleg válaszolt. Másrészt, mivel a portya a békétárgyalások idejére be volt tiltva, a sereget nehezen lehetett már tovább fékmentartani. A török, de különösen a tatár táborban nem maradt semmi élelem. Egy idő múltán a tatárok kezdték felélni a törökök állatait. Lovaikat, tevéiket, szamaraikat elhajtották a legelőről és levágták. A dolog odáig fajult, hogy a két tábor a keresztények helyett majdnem egymásnak rontott. Ahmed aga csak úgy tudta a törököket lecsillapítani, hogy 20 tatárt nyilvánosan kivégeztetett. A tatárokat nem lehetett többé visszatartani az élelemszerző portyáktól, s közülük mintegy kétezren Palánka felé indultak. Pálffy azonban idejében értesíteni tudta a vármezei csapatokat, akik a hazatérő tatárokat és törököket megtámadták, zsákmányukat elszedték és sokat megölték közülük. Ezek után a békéről többé szó sem lehetett. Október 14-én kicserélték a kezeseket. A török táborból visszatérők azt jelentették, hogy a nagyvezír és a kán, mivel Esztergom ostromával már elkéstek, a bányavárosok kifosztásával akarják magukat kárpótolni. Ez talán kielégítette a tatárokat, de sovány vigaszt jelentett a nagyvezírnek, aki karnyújtásnyira volt csak Esztergomtól, s mégis az egész hadjáratot néhány kisebb vár „elfoglalásával” kellett volna befejeznie.⁶²

Az idő szorításában Ibrahim pasa még egy utolsó kísérletet tett a hadjárat eredményes befejezésére. Két nappal azután, hogy már mindenki lemondott a békétárgyalások folytatásáról, újabb ajánlattal Pálffyhoz küldte Murád pasát és

61 „Wir sein sonstigen guetter Hoffnung die eingehohlenen Örtter zuerhalten, vnd tragen allein Sorgen, Siebenbürgen vnd Wallachey werden die traction gar zerstossen”. A beszámolóban Havasalfölddel kapcsolatos részét kiadta *E. Hurmuzaki*: i. m. XII. 465.

62 A török sereg felvonulási útvonalába eső várak közül Vác és Drégely került török kézre, mégpedig úgy, hogy védői a várat elhagyták és felgyújtották. Az erősebb Nógráddal a nagyvezír nem próbálkozott.

Mehmed kihaját. Nem kívánta többé Esztergom visszaadását, viszont öt kisebb vár, úgymint Fülek, Szécsény, Palánka, Palota és Veszprém török kézre adása fejében — mivel ezek közel estek Egerhez, Budához és Székesfehérvárhoz — hajlandónak mutatkozott a török táborban fogva tartott keresztény rabokat és elhajtott állataikat visszaszolgáltatni. Gázi Giráj, a nagyvezírtől függetlenül, ismét Alexander révén próbált közvetíteni. Kérte Pezzent, nyilatkozzék, mely várakat kéri vissza, s utána írják alá a kapitulációt három vagy öt évi fegyvernynyugvásról, a fennmaradó nehézségeket pedig a szultán és a császár egy-egy követe rendezze el.⁶³ Ekkor már mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a kán és a nagyvezír még mielőtt téli szállásra vonulnak, minden biztosíték nélkül, bármi áron ki akarják kényszeríteni legalább a fegyverszünetet.

Mivel a tatárok az Ipoly, Garam és Vág menti falvak elpusztításával nagyobb nyomatótkot adtak a kérésnek, Pezzen azonnal válaszolt a békeajánlatra.⁶⁴ Levelében most már Eger és Hatvan visszaadását jelölte meg a kánnak tárgyalási alapul. November elsején Mehmed aga megismételte ajánlatát a birtokukban lévő keresztény rabok szabadon bocsátásáról, s sürgette Pálffy, jelöljön ki időpontot és helyet a tárgyalások újakezdésére.⁶⁵ Pálffy azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a tatárok is engedjék el a foglyaikat, s csak amikor erről garanciát kapott, kérte a császári komisszáriusok leküldését.⁶⁶ A nagyvezír végső erőfeszítésként lajstromba íratta a tatároknál levő foglyokat, kiváltotta őket és kész helyzet elé állította tárgyalópartnereit. Pálffy azonnal Mátyáshoz fordult tanácsért, elhallgassa-e a dolgot, vagy próbálkozzanak újra, végül is a hideg idő beállta véget vetett minden további alkudozásnak.⁶⁷ Ibrahim pasa téli szállásra vonult, de Nándorfehérvárról hosszú, magyar nyelvű levélben biztosította a főherceget, hogy a megbékélés híve és jövőre is keresni fogja a megegyezés útját.⁶⁸ Ibrahim pasával egyidőben a tatárok is útra keltek. Észak felé, a Sajó völgyében portyáztak, útjukat csak a hajdúk keresztették. Kisebb-nagyobb veszteséggel az új század elejére elhagyták Magyarországot, melyet majd másfél esztendeig dúltak, határtalan nyomorúságot hagyva maguk után, amerre csak jártak.

*

Az 1599. évi béketárgyalás az első jelentős kísérlet volt a háború befejezésére. A majd egy évtizede szembenálló feleket a hadakozás egyre elviselhetlenebb terhei kényszerítették tárgyalóasztalhoz. A feltételek egyik fél számára sem voltak elfogadhatók. A kudarc ellenére a tárgyalások mégis fontos előrelépést jelentettek a császár és szultán közötti viszonyban. Megmutatták, hogy a tárgyalóasztal-

63 Pezzen levele a császárhoz. Esztergom, 1599. október 16. HHStA Turcica 82/2 fol. 116–118.

64 Pezzen olasz nyelvű levelének másolata a kánhoz és Ibrahim pasához. HHStA Turcica 82/2 fol. 117.

65 Mehmed aga Pálffy Miklóshoz. Pest, 1599. november 1. HHStA Turcica 82/2 fol. 157.

66 Pálffy levele Murád pasához, *Szádeczky L.*: Pálffy Miklós i. m. 569–570.

67 „...die Türckhen haben schier alle die gefangene von den Tartern gekhauft, darauf der Bassa alle aufschreiben laszen vnnd sich dahin erkhleret da man ihren Nemben werd, dasz er ausz des Türckhischen Kaisers Schatz ieden sein geldt bezallen laszen. Nun halt ich weiter fortfahren, Ob E. F. D. Commissarien alhie schickhen Werden, oder ob ich gar soll schweigen in dieser sachen, Erwart ich von E. F. D. ein beschaidt.” Pálffy Miklós Mátyás főherceghez. Esztergom, 1599. november 5. HHStA Turcica 82/2 fol. 174.

68 HHStA Turcica 82/2 fol. 186–187.

nál a császáriak vannak lépéselőnyben. A császár megbízottjai mind Isztambult járt, törökül értő és beszélő hivatásos diplomaták voltak, akik ismerték a törökökkel való bánás módját. El tudták érni, hogy a megbeszélések színhelye ne Buda vagy Vác legyen, hanem egy semleges sziget, ahonnan azonban jól látszottak Esztergom sáncokkal megerősített falai. A tárgyalásokat addig tudták húzni, amíg a hadjárat idő lejárt, elkerülték a komolyabb összecsapásokat, egyedül a tatárok pusztításait nem tudták megakadályozni.

A török diplomáciának nem volt kiérlelt, egységes koncepciója a tárgyalásokon. A nagyvezír a hadjárat eredményességének, a kán a várható anyagi előnyöknek rendelte alá a békével kapcsolatos javaslatait. A Porta Győr és Eger megtartása mellett a háborút megelőző állapot visszaállítására törekedett. Már nem a török fegyverek diktálták a békefeltételeket, ellenkezőleg, a tárgyalóasztalnál egyfolytában engedni kényszerültek. Miért nem élt akkor a lehetőséggel a Habsburg diplomácia, miért nem kötött olyan gyorsan békét, ahogy csak tudott? Sok száz év távlatából nézve az eseményeket, a háború befejezése előtt két akadály tornyosult. Az egyiket már a kortárs Pezzen is jól látta: addig nem lehetett békét kötni, amíg Erdély (és Havasalföld) hovatartozása el nem dől. Ezt pedig majd csak Bocskai szabadságharca dönti el. Másrészt a béketárgyalások sikeres befejezésének kilátásai megfosztották volna a császárt a külföldi pénzsegélyektől, márpedig az ebből fogadott katonaságot a császári hadvezetés nemcsak a török, hanem az udvari körök abszolutisztikus és rekatolizációs törekvéseinek ellenszegülő stájer, horvát és magyar rendek ellen is felhasználhatta.⁶⁹ Ezért kellett a tárgyalások iratanyagát titokban tartani, amint ezt egy kancellárta Ibrahim pasa 1599. évi utolsó, Nándorfehérvárról küldött levelének aljára odaírta: „Vezier Ibrahim Bassa, Archiducem M. transferatur, werde in geheimb gehalten.”⁷⁰

Az 1598. augusztus 29-től 1599. decemberig eltelt másfél esztendő eseményeinek meghatározó egyénisége török részről kétségkívül Gázi Giráj volt. A tatár sereg teelése nélkül a török hadvezetés nem lett volna képes ellensúlyozni azt az előnyt, amelyre a császáriak Győr visszafoglalásával 1598 tavaszán szert tettek. A teelés alatt a kán a magyarországi hadszíntéren tartózkodó katonai erők főparancsnokaként személyes jelenlétével stabilizáló szerepet töltött be. Az 1599. évi tárgyalásokon mint a szultán egyik teljhatalmú megbízottjának felhatalmazása volt a kötendő béke ratifikálására. Gázi Giráj tudatában volt személye jelentőségének.⁷¹ Igyekezett is kamatoztatni magyarországi szereplését. A Porta a sziliszt-

69 A Haditanács még 1607-ben is a háború folytatása mellett foglalt állást, mivel „dieser krieg würde zugleich Gelegenheit bieten die Unterthanen in Devotion zu erhalten, die rebellischen Ungarn zum Gehorsam zu bringen und zugleich die Disposition des Landes nach Gefallen und Billigkeit abzuändern”. *Alfonz Huber: Geschichte Österreichs*. Gotha, 1892. IV. 412.

70 HHStA Turcica 82/2. fol. 186–187.

71 Külsődleges, de mindenképpen figyelemre méltó jele ennek, hogy a kán Pálffy Miklóshoz írt levelén nem a krími tatár kancelláriai gyakorlatnak megfelelő *sözömmüz* („parancsunk”) jelentésű formulát, hanem a szultáni oklevelek számára fenntartott *muzaffer da'ima* („mindig győzedelmes”) jelzőt használta a tugarja mellett. HHStA Hungarica Fasc. 134 fol. 109.

riai szandzsák jövedelmeinek átengedésével maradásra, a császár néhány ezer forinttal távozásra ösztökölte. Helyzete szilárdságát mutatja, hogy amikor Mihály vajda beárulta Gázi Giráj 1598. évi tárgyalásait a császárral, és a Nándorfejejvárot telő nagyvezírnek bizonyosságul beküldte a kán 10 000 forintról adott nyugtáját, a dolognak semmilyen következménye nem lett.⁷²

72 Jóllehet Pálffy jelentése nyomán az a hír járta, hogy a szultán a kánt megfojtatta, és helyére a szultáni udvarnál levő fivérét nevezte ki uralkodónak. Pálffy Miklós Rudolf császárnak. Wien, 1600. január 1. *E. Hurmuzaki*: i. m. IV/1. 1882. 1. Az esettel kapcsolatosan rendkívül érdekes Tobias Graf, veszprémi kapitány jelentése Mátyás főhercegnek. A levél 1601. március 4-én kelt, de az előző évi eseményekhez fűződő kémjelentéseket foglalja össze. Többek között szó esik benne arról, hogy a szultán tanácsot kért a muftitól, mit tegyen, amikor nemcsak hogy Erdély, Moldva és Havasalföld, hanem még a krími kán is elpártolt (parteisch geworden) az Oszmán Birodalomtól, s a belső ellenséggel is csak nehezen tudja az elpusztult ország felvenni a harcot. A mufti azt tanácsolta, hogy erejét a belső ellenség ellen összpontosítsa, a pártosokat pedig ajándékokkal és adományokkal nyerve meg.